

การอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย: การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์กับหลัก สิทธิมนุษยชนสากล*

THE ORDINATION OF BHIKKHUNIS IN THAI SOCIETY: INTEGRATING BUDDHIST ETHICS WITH UNIVERSAL HUMAN RIGHTS

ปวิชญา ธนโชติจิตขญา

Pavichaya Thanachokjitchaya

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี จังหวัดนครปฐม
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhapanya Sri Dvaravati Buddhist College, Nakhon Pathom,
Thailand

Corresponding Author's Email: pavichaya1961@gmail.com

Received 6 March 2026; Revised 13 March 2026; Accepted 10 July 2026

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย: การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์กับหลักสิทธิมนุษยชนสากล มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์และพระธรรมวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอุปสมบทภิกษุณี เป็นการศึกษาวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร และการสังเกตการณ์ จากการประมวลองค์ความรู้เพื่อแสวงหาทางออกระหว่างจารีตทางศาสนาและความเสมอภาคสมัยใหม่ พบว่าหัวใจของปัญหาคือการปะทะกันของระบบคุณค่าและอำนาจในการตีความ ระหว่างฝั่งจารีตที่ยึดติดเงื่อนไขทางเทคนิคของสงฆ์สองฝ่ายจนทำให้สถานะของภิกษุณีถูกแช่แข็ง กับฝั่งปฏิรูปที่มุ่งเน้น "พุทธเจตนา" เรื่องสิทธิในการพ้นทุกข์ของมนุษย์ทุกเพศ งานวิจัยจึงเสนอการบูรณาการผ่าน "มหากุณาธรรม" เพื่อ

* ปวิชญา ธนโชติจิตขญา. (2568). การอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย: การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์กับหลักสิทธิมนุษยชนสากล, 6(2), 14-35.

Pavichaya Thanachokjitchaya. (2568). The Ordination of Bhikkhunis in Thai Society: Integrating Buddhist Ethics with Universal Human Rights. Journal of Political Science Mahamakut Buddhist University, 6(2), 14-35.

DOI: <https://doi.org/10.>

Website: <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jpsmbu/index>

เชื่อมโยงพุทธจริยศาสตร์เข้ากับหลักสิทธิมนุษยชน โดยวางรากฐานบนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และพุทธภาวะที่เท่าเทียม พร้อมทั้งชูหลักการ "วินัยต้องรับใช้ธรรม" เพื่อปลดล็อกข้อจำกัดทางเพศภาวะ นำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและนิติศาสตร์ใน 3 ระดับ คือ การปฏิรูปกฎหมาย คณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและอนุสัญญา CEDAW การปรับปรุงโครงสร้างการปกครองสู่รูปแบบพหุนิยมที่ยอมรับความหลากหลาย และการส่งเสริมพุทธศาสนาเชิงวิพากษ์ในระดับสังคม เพื่อทลายกำแพงทางกฎหมายและสร้างพื้นที่ยืนที่สง่างามให้แก่สตรีนักบวช บทสรุปของงานวิจัยยืนยันว่าการยอมรับภิกษุณีไม่ใช่การทำลายจารีต แต่คือการเติมเต็มเจตนารมณ์พุทธบริษัท 4 ให้สมบูรณ์ ซึ่งจะช่วยให้พุทธศาสนาไทยเปลี่ยนจากสถานะแห่งความขัดแย้งไปสู่การส่งเสริมกันและกัน ยืนหยัดอย่างสง่างามในเวทีโลก และตอบโจทย์ความยุติธรรมในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง

คำสำคัญ: ภิกษุณี, พุทธจริยศาสตร์, หลักสิทธิมนุษยชน

Abstract

The Ordination of Bhikkhunis in Thai Society: Integrating Buddhist Ethics with Universal Human Rights aimed to examine Buddhist ethics and the monastic discipline (Vinaya) concerning female ordination. This qualitative study utilized documentary research and observation to synthesize knowledge and bridge the gap between "religious tradition" and "modern equality." The findings revealed that the core of the issue lies in a clash of value systems and the power of interpretation. On one side, traditionalists adhered strictly to the dual-sangha technicalities, effectively freezing the status of Bhikkhunis. On the other side, reformists emphasized "Buddha's intent" the inherent right to liberation for all genders. Consequently, this research proposed an integration through "Mahakaruna-Dhamma" (Great Compassion) to link Buddhist ethics with human rights, grounded in human dignity and the equal "Buddha-nature" of all individuals. By championing the principle that "Monastic Discipline must serve the Dhamma," gender-based restrictions could be unlocked. This led to policy and



legal recommendations on three levels: reforming the Sangha Act to align with the Constitution and the CEDAW convention; restructuring ecclesiastical governance toward "Pluralism" to embrace diversity; and promoting "Critical Buddhism" within society to dismantle legal barriers and secure a dignified space for female monastics. Ultimately, the research concluded that the recognition of Bhikkhunis was not the destruction of tradition, but the fulfillment of the Fourfold Assembly (Buddha-Parisa 4). Such integration would transform Thai Buddhism from a state of conflict to mutual support, allowing it to stand gracefully on the global stage and genuinely address justice in modern society.

Keywords: Bhikkhunis, Buddhist Ethics, Human Rights

บทนำ

ในยุคศตวรรษที่ 21 ที่โลกให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมทางเพศ พุทธศาสนาในไทย กำลังเผชิญจุดเปลี่ยนสำคัญด้านสถานภาพสตรี แม้ตามพุทธบัญญัติเดิมจะมี "พุทธบริษัท 4" ซึ่งยอมรับศักยภาพทางธรรมของสตรีผ่านการมีอยู่ของภิกษุณีสงฆ์ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559) และถือเป็นเสาหลักร่วมกันในการดำรงศาสนาตามพุทธประสงค์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แต่ในบริบทไทยปัจจุบัน การอุปสมบทสตรีกลับมีข้อจำกัดเชิงโครงสร้างและกฎหมาย เนื่องจากมหาเถรสมาคมถือว่าสายวงศ์ภิกษุณีเถรวาทขาดช่วงไปแล้ว การฟื้นฟูใหม่ จึงไม่ได้รับการรับรองตาม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (2561) ส่งผลให้สตรีส่วนใหญ่ถูกจำกัดบทบาทเพียง "แม่ชี" หรือ "อุบาสิกา" ซึ่งมีสถานภาพทางกฎหมายคลุมเครือ ไม่ใช่บรรพชิตโดยสมบูรณ์ ความซับซ้อนนี้ทำให้สตรีที่อุปสมบทขาดโอกาสเข้าถึงสิทธิและการคุ้มครองจากรัฐที่พึงมีในฐานะนักบวช (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2541) ทั้งที่โดยหลักการแล้ว พุทธบริษัททุกฝ่ายล้วนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเกื้อกูลและทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มั่นคง (ป.อ.ปยุตโต, 2545)

ภิกษุณีเป็นหนึ่งใน พุทธบริษัท 4 ที่พระพุทธรเจ้าสถาปนาขึ้น โดยทรงยกย่องศักยภาพสตรีผ่านการตั้งตำแหน่ง เอตทัคคะ เช่น พระมหาปชาบดีโคตมี (ผู้รู้ราตรีนาน) และพระเขมา (ผู้มีปัญญามาก) ซึ่งสะท้อนการยอมรับบทบาทสตรีในพระไตรปิฎก (มนตรี สิริโรจนานันท์, 2562) อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันบทบาทภิกษุณีในสังคมไทยลดน้อยลงจนเกือบสูญหาย เนื่องจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติไม่ยอมรับการอุปสมบทสามเณรีและภิกษุณีในฝ่ายเถรวาท



(ศศิกา แก้วหนู, 2560) ส่งผลให้โครงสร้างพุทธบริษัท 4 ของไทยขาดองค์ประกอบสำคัญตามพุทธประสงค์เดิม

ในสังคมไทยปัจจุบัน "แม่ชี" ได้รับการยอมรับในฐานะผู้ปฏิบัติธรรม แต่สถานะของ "ภิกษุณี" กลับยังไม่หยั่งรากลึกและเผชิญการต่อต้านอย่างกว้างขวาง แม้จะมีสตรีต้องการอุปสมบทเพิ่มขึ้น แต่ทัศนคติเชิงจารีตมองว่าสายวงศ์เถรวาทขาดช่วงไปแล้ว แม้แต่ในกลุ่มแม่ชีเองส่วนหนึ่งยังมองว่าสถานะปัจจุบันเพียงพอแล้ว สถานการณ์นี้คล้ายคลึงกับพุทธศาสนาแบบทิเบตที่สตรีเข้าไม่ถึงการบวชเต็มรูปแบบ นำไปสู่ข้อขัดแย้งเรื่องเพศสภาพในระดับสากล ซึ่งชาวพุทธตะวันตกมองว่าเป็นความไม่ยุติธรรมและเรียกร้องให้มีการปฏิรูปกฎระเบียบ (Hannah, 2010) ตรงกันข้ามกับไทยและทิเบต หลายประเทศมีภิกษุณีที่เข้มแข็ง เช่น ศรีลังกา ที่มีการฟื้นฟูภิกษุณีเถรวาทจนกลายเป็นที่พึ่งของสตรีจากชาติต่างๆ รวมถึงทิเบต หรือใน ไต้หวัน ที่ภิกษุณีมีบทบาทสูงมาก โดยมีสัดส่วนต่อภิกษุถึง 5 ต่อ 1 และกว่า 80% สำเร็จการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย (Cai, 1998) ความสำเร็จนี้ดึงดูดให้องค์คาโลลามะเสด็จเยือนไต้หวันเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการก่อตั้งภิกษุณีสงฆ์ในทิเบต

ประเด็นขัดแย้งสำคัญอยู่ที่ ครุธรรม 8 ซึ่งเป็นกฎ 8 ประการที่จำกัดสถานะภิกษุณีให้ต้องอยู่ภายใต้โอวาทของภิกษุ เช่น การกราบไหว้ภิกษุโดยไม่คำนึงถึงพรรษา หรือการต้องอุปสมบทจากสงฆ์สองฝ่าย กฎเหล่านี้ถูกวิจารณ์ว่าสร้างความไม่เท่าเทียมทางเพศและไม่สอดคล้องกับหลักความเท่าเทียมในพุทธศาสนา ภิกษุณี Chao-hwei (2003) และกลุ่มนักปฏิรูปได้เรียกร้องให้ยกเลิกครุธรรม 8 โดยให้เหตุผลหลัก 4 ประการ คือ 1) เป็นกฎที่ขัดแย้งกับหลักการอื่นๆ ในพระวินัย 2) ขัดกับเนื้อหาในพระสูตรที่เน้นความเท่าเทียม 3) พุทธศาสนาสอนว่าทุกสรรพสิ่งเท่าเทียมกันตามหลักธรรม และ 4) เชื่อว่ากฎนี้ถูกเพิ่มเข้ามาภายหลัง ไม่ได้มาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง การตีความครุธรรม 8 จึงกลายเป็นเครื่องมือที่ถูกนำมาใช้สร้าง "ความเป็นอื่น" (Otherness) ให้กับสตรีที่ต้องการเข้าสู่เพศบรรพชิต ในขณะที่ฝ่ายรักษาวินัยยังคงยึดถือว่าเป็นเงื่อนไขเริ่มต้นที่มีอาจเปลี่ยนแปลงได้ ข้อถกเถียงนี้จึงไม่ใช่เพียงเรื่องของศาสนจักร แต่สะท้อนถึงการปะทะกันระหว่างจารีตนิยมกับสิทธิมนุษยชนในยุคปัจจุบัน

ความถูกต้องตามพระวินัยกลายเป็นปรากฏการณ์สำคัญในการสกัดกั้นการฟื้นฟูภิกษุณีในไทย โดยฝ่ายจารีตนิยมยึดถือหลัก "อุกโตสงฆ์" หรือการอุปสมบทโดยสงฆ์สองฝ่าย เมื่อสายวงศ์ภิกษุณีเถรวาทขาดช่วงไปนานจนไร้ภิกษุณีสงฆ์ทำหน้าที่ปวัตตินี (พระอุปัชฌาย์ฝ่ายหญิง) ฝ่ายอนุรักษ์นิยมจึงตีความว่าองค์ประกอบสังฆกรรมไม่ครบถ้วน ส่งผลให้การบวชสตรีในปัจจุบัน



เป็นโมฆะตามโครงสร้างปกครองคณะสงฆ์ไทย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อย่างไรก็ตาม ฝ่ายปฏิรูปเสนอทางออกเพื่อหลายทางตันโดยเน้น "เจตนารมณ์" มากกว่าตัวอักษร ประการแรกคือการย้อนไปใช้ "เอกโตอุปสัมปทา" หรือการบวชโดยภิกษุฝ่ายเดียวที่พระพุทธเจ้าเคยอนุญาตไว้และยังไม่เคยถูกยกเลิกอย่างเป็นทางการ ประการต่อมาคือการเชื่อมต่อสายวงศ์ข้ามมหายานผ่านนิกายธรรมคุปตกโนได้หวั่นเพื่อรักษาหลักการสงฆ์สองฝ่ายให้คงอยู่ (ภิกษุณีธัมมณันทา, 2545) ส่วนข้ออ้างเรื่อง "อายุพระศาสนาจะสั้นลง" ที่ระบุว่าหากมีภิกษุณีจะทำให้พระสังฆธรรมตั้งอยู่ได้เพียง 500 ปีนั้น ถูกหักล้างด้วยข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เพราะปัจจุบันพุทธศาสนายินยาวมาเกือบบรรลู่ 2,600 ปีแล้ว อีกทั้งในประเทศที่มีภิกษุณีเข้มแข็งอย่างไต้หวัน พุทธศาสนากลับเจริญรุ่งเรืองและมีบทบาทนำในการขับเคลื่อนสังคมอย่างโดดเด่น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2560) สะท้อนว่าการมีภิกษุณีไม่ใช่เหตุแห่งความเสื่อมแต่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงศาสนาตามพุทธประสงค์

ในแง่จริยศาสตร์ ความยั่งยืนของศาสนาไม่ได้อยู่ที่การกีดกันทางเพศ แต่อยู่ที่ "คุณภาพของพุทธบริษัท" การมีภิกษุณีที่เคร่งครัดและมีการศึกษาสูงช่วยขยายงานเผยแผ่สู่สตรีและเด็กได้มีประสิทธิภาพกว่าพระสงฆ์ชาย การฟื้นฟูภิกษุณีจึงไม่ใช่ภัยคุกคาม แต่เป็นการเติมเต็มพุทธบริษัท 4 ให้สมบูรณ์เพื่อสืบทอดธรรมะในโลกสมัยใหม่ (ภิกษุณีธัมมณันทา, 2560)

งานวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ข้อจำกัดทางวินัยผ่านพุทธจริยศาสตร์ และ หลักสิทธิมนุษยชน เพื่อแสวงหาแนวทางยอมรับสถานะภิกษุณีในไทย ซึ่งเป็นการทบทวนความพร้อมของพุทธศาสนาไทยในการปรับตัวเข้ากับคุณค่าสากล เพื่อให้ศาสนาเกื้อกูลต่อมนุษย์ทุกคนอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาหลักพุทธจริยศาสตร์และพระธรรมวินัยที่เกี่ยวข้องกับการอุปสมบทภิกษุณี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร และมีเครื่องมือในการดำเนินงานวิจัยคือ การสังเกตการณ์ โดยมีลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานเขียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับภิกษุณี จากแหล่งข้อมูลดังต่อไปนี้



1.1 พระไตรปิฎก และอรรถกถา

1.2 หนังสือเอกสารงานวิจัย บทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

2. การเก็บข้อมูลจากการสังเกต

โดยการเก็บข้อมูลในครั้งนี้ผู้วิจัยจะลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล สังเกตการณ์ และศึกษาการปฏิบัติธรรมของภิกษุณี อนัตตารามถ้ำวัว อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่

3. รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาเรียบเรียง วิเคราะห์ และประมวลผล

4. สรุปผลการวิจัย และเสนอแนะข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวินัยหรือวินัยครั้งนี้ต่อไป

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาด้านพระธรรมวินัย (Legalistic Perspective)

1.1 เจเนอรัลไทม์ไลน์ ประเด็นสำคัญคือ ครุธรรม 8 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือเจเนอรัลไทม์สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ก่อนอนุญาตให้สตรีอุปสมบท โดยมีเจตนารมณ์เพื่อสร้างความเคารพและรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์สองฝ่าย สำคัญเน้นเรื่องการลดละอัตตา (การกราบไหว้ภิกษุแม่บวชใหม่) ความปลอดภัย (ไม่อยู่ในวัดที่ไร้ภิกษุ) การสื่อสาร (ถามวันอุโบสถ) และความถูกต้องของสังฆกรรม (การปวารณาและการอุปสมบทจากสงฆ์สองฝ่าย) รวมถึงการยอมรับการตัดสินใจและลำดับการปกครอง ในเชิงจริยศาสตร์และวินัย ครุธรรมทำหน้าที่เป็น "กุศโลบายทางสังคม" เพื่อให้การตั้งภิกษุณีสงฆ์เป็นที่ยอมรับในบริบทอินเดียโบราณที่ยึดถือระบบอาวุโส กฎเหล่านี้จึงไม่ได้มุ่งกดขี่ทางเพศสภาพเพียงอย่างเดียว แต่มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงของพระศาสนาในภาพรวม ให้พุทธบริษัทสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างมีระเบียบวินัย

1.2 กระบวนการอุปสมบท อธิบายวิธีการบวชแบบ อัฐฐวาจิกอุปสัมปทา กระบวนการบวชและบทพิสูจน์ศรัทธาสดิ การอุปสมบทเป็นภิกษุณีมีความซับซ้อนกว่าภิกษุ โดยต้องผ่าน "อัฐฐวาจิกอุปสัมปทา" หรือการทำสังฆกรรมประกาศรับรองด้วยวาจา รวม 8 ครั้งจากสงฆ์ทั้งสองฝ่าย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนหลักดังนี้

1) กระบวนการบวชโดยสงฆ์สองฝ่าย (Workflow)



ขั้นที่ 1 บวชต่อหน้าภิกษุณีสงฆ์: ภิกษุณีสงฆ์ประชุมสอบถามอันตรายิกธรรม (ข้อห้าม) และสวดญัตติจตุตถกรรม (ประกาศ 1 ครั้ง ถามความเห็น 3 ครั้ง) หากสงฆ์หนึ่งถือว่ายอมรับ สตรีผู้นั้นจะมีสถานะเป็น "อุปัชฌาย์" ในฝ่ายหญิงแต่ยังไม่สมบูรณ์

ขั้นที่ 2 บวชต่อหน้าภิกษุสงฆ์: ภิกษุสงฆ์จะนำตัวผู้บวชไปหาภิกษุสงฆ์ เพื่อสวดญัตติ จตุตถกรรมซ้ำอีก 4 ครั้ง เมื่อภิกษุสงฆ์เห็นชอบ กระบวนการจึงเสร็จสมบูรณ์รวมเป็นวจา 8 ครั้ง

2) สิกขมานา 2 ปีแห่งการพิสูจน์ (Preparation)

ก่อนการบวช สตรีต้องเป็น "สิกขมานา" เพื่อทดสอบจริยธรรมและความตั้งใจจริงเป็นเวลา 2 ปี โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ การสมาทานสิกขาบท 6 ประการ (ฉฉัมมาสิกขา) ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดพรหมจรรย์ พุดเท็จ ดื่มสุรา และบริโภคอาหารยามวิกาล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ความเคร่งครัด ต้องรักษาศีลทั้ง 6 ข้อไม่ให้ขาดแม้แต่ข้อเดียวตลอด 2 ปี หากศีลขาดเพียงข้อเดียวต้องเริ่มนับหนึ่งใหม่ทันที เพื่อพิสูจน์ความอดทนและตรวจสอบให้แน่ใจว่าไม่ได้ตั้งครรภ์ก่อนเข้าสู่เพศบรรพชิต

กระบวนการที่เข้มงวดและศีลที่มีถึง 311 ข้อ สะท้อนถึงระบบระเบียบที่ออกแบบมาเพื่อคัดกรองบุคลากรที่มีคุณภาพสูงและรักษาเสถียรภาพของพุทธจักรให้มั่นคงสืบไป

1.3 ศีล 311 ข้อ ข้อบังคับที่แตกต่างจากภิกษุ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

เมื่อเปรียบเทียบกับพระภิกษุที่มีศีล 227 ข้อ ภิกษุณีจะมีสิกขาบทที่มากกว่าถึง 84 ข้อ (รวมเป็น 311 ข้อ) เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยในสมัยพุทธกาล

2. ผลการศึกษาด้านพุทธจริยศาสตร์ (Ethical Perspective) ส่วนนี้คือหัวใจสำคัญ เพราะเป็นการวิเคราะห์ถึง "เหตุผล" และ "เป้าหมาย" เบื้องหลังสิกขาบท

2.1 หลักความเสมอภาคทางธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พุทธจริยศาสตร์ยืนยันว่า "ศักยภาพในการบรรลุธรรม" ของมนุษย์มีความเท่าเทียมกันโดยปราศจากข้อจำกัดด้านเพศสภาพ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือ "วิมุตติ" หรือความหลุดพ้น ซึ่งเป็นสภาวะที่อยู่เหนือคุณลักษณะทางกายภาพ สรุปสาระสำคัญได้เป็น 3 แก่นหลัก ดังนี้

1) ศักยภาพสากล (Universal Potentiality) มนุษย์ทุกคนมีองค์ประกอบของ ขั้น 5 เหมือนกัน การบรรลุธรรมจึงเป็นเรื่องของการขัดเกลาจิตและพัฒนาปัญญาญาณผ่าน อริยสัจ 4 ซึ่งเป็นสัจธรรมที่ไม่ขึ้นกับเพศ หากมีความเพียรยอมเข้าถึงธรรมได้เสมอกัน

2) วิมุตติไร้เพศภาวะ ในระดับปรมัตถธรรม เพศเป็นเพียง "สมมติบัญญัติ" ดังปรากฏใน โสมสูตร ที่ยืนยันว่าเมื่อจิตตั้งมั่นและเกิดญาณทัศนะ ความเป็นหญิงหรือชายย่อมไม่มีผลต่อการเข้าถึงธรรม จิตที่หลุดพ้นจึงไร้เพศภาวะโดยสิ้นเชิง

3) การแยกแยะธรรมและวินัย ต้องจำแนก "ความเสมอภาคทางธรรม" ออกจาก "ระเบียบทางสังคม" โดย ทางธรรม ชายและหญิงมีสิทธิเข้าถึงมรรคผลนิพพานได้เท่าเทียมกัน 100% และทางวินัย ข้อบัญญัติหรือครุธรรมต่างๆ ในสมัยพุทธกาล มิใช่ข้อจำกัดทางจิตวิญญาณ แต่เป็น "มาตรการทางบริหารและคุ้มครอง" เพื่อความปลอดภัยของภิกษุณีและสวัสดิภาพของหมู่คณะในบริบทสังคมอินเดียโบราณ

โดยสรุป พุทธจริยศาสตร์มองว่า "ความพร้อมของจิต" (สติ ปัญญา และความเพียร) คือปัจจัยชี้ขาดการบรรลุธรรม มิใช่เพศสภาพ ความต่างทางพระวินัยจึงเป็นเพียงเรื่องความเหมาะสมทางสังคมในยุคสมัยนั้นเท่านั้น

2.2 พุทธจริยศาสตร์แห่งเมตตากรุณากับการหยิбыินโอกาสแก่สตรี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การอนุญาตให้สตรีอุปสมบทมิใช่เพียงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แต่คือการประยุกต์ใช้หลัก เมตตา และ กรุณา ในเชิงโครงสร้าง เพื่อปลดพันธนาการทางจิตวิญญาณให้แก่สตรีในสมัยพุทธกาล โดยสามารถวิเคราะห์ผ่าน 3 มิติสำคัญ ดังนี้

1) การทำลายขอบเขตทางชนชั้นและเพศสภาพ ในสังคมอินเดียโบราณที่จำกัดสตรีไว้เพียงบทบาทแม่และภรรยา การกำเนิดภิกษุณีสงฆ์คือการประกาศ "จริยศาสตร์สากล" ว่า ศักยภาพแห่งการหลุดพ้นมิได้ผูกขาดโดยบุรุษ เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีเข้าถึงการฝึกฝนตนตาม มรรคมงคล 8 ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

2) กรุณาในฐานะกลไกเยียวยาสังคม พุทธจริยศาสตร์มองการบวชเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้เพื่อดับทุกข์ หลักฐานจาก "เถรีคาถา" ยืนยันว่าเมื่อสตรีได้รับโอกาสที่เท่าเทียม ย่อมสามารถบรรลุสภาวะพ้นทุกข์ได้จริง ความเมตตาของพระพุทธองค์จึงทำหน้าที่เป็นกลไกเยียวยาจิตวิญญาณของสตรีที่ถูกกดทับด้วยจารีตเดิม

3) การสร้างสมดุลเชิงจริยธรรมในสังคมมณฑล การจัดตั้งพุทธบริษัท 4 (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) สะท้อนถึง "จริยศาสตร์เชิงสถาบัน" ที่มองเห็นความสำคัญของสตรีในฐานะกำลังหลักในการสืบทอดพระศาสนา การบริหารจัดการนี้ตั้งอยู่บนฐานความเมตตาเพื่อสร้างสังคมที่เกื้อกูลกันอย่างรอบด้าน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)



โดยสรุป การอนุญาตให้สตรีบวชคือการแสดงออกทางจริยธรรมที่กล้าหาญในการคืนสิทธิทางวิญญาณและสร้างความเสมอภาคบนเส้นทางแห่งวิมุตติอย่างเป็นรูปธรรม

2.3 หลักสัปบุริสธรรมและยุทธศาสตร์จริยศาสตร์เพื่อประโยชน์ส่วนรวม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การวางกฎระเบียบที่เคร่งครัด เช่น ศรัทธา มัชฌิมคัมภีร์แห่งการกตัญญู แต่คือการใช้ "จริยศาสตร์สังคม" เพื่อสร้างความมั่นคงและการยอมรับแก่ภิกษุณีสงฆ์ในบริบทอินเดียโบราณ ซึ่งสามารถวิเคราะห์ผ่าน 3 ประเด็นหลักดังนี้

1) การสร้างเกราะคุ้มกันทางสังคม ในยุคที่บทบาทสตรีถูกจำกัดอย่างเข้มงวด การที่ภิกษุณีอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสงฆ์ถือเป็น "ยุทธศาสตร์เชิงระบบ" เพื่อลดแรงเสียดทานจากสังคมและป้องกันการโจมตีด้านศรัทธา ช่วยให้สถาบันภิกษุณีดำรงอยู่ได้อย่างมีระเบียบวินัยในสายตาชาวโลก

2) ธรรมาภิบาลผ่านหลักสัปบุริสธรรม 7 การวางระเบียบสะท้อนถึงการใช้อย่างรอบด้าน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ได้แก่ ธรรมวินัย และ อรรถวินัย หมายถึง ทรงวางวินัยโดยเข้าใจกฎสังคมและมุ่งเน้นประโยชน์สูงสุดคือความยั่งยืนของศาสนา และ มัตตวินัย หมายถึง การกำหนดขอบเขตที่พอเหมาะ เพื่อไม่ให้สถาบันนักบวชหญิงกลายเป็นภาระหรือเป้าหมายของการคุกคามจนเกินไป

3) จริยศาสตร์เพื่อความยั่งยืนของสถาบัน พุทธจริยศาสตร์ในมิตินี้ให้ความสำคัญกับ "ประโยชน์ส่วนรวมเหนือส่วนตน" การยอมรับเงื่อนไขที่เข้มงวดของภิกษุณีรุ่นแรกคือความเสียสละเพื่อรักษา "โอกาส" ในการปฏิบัติธรรมให้แก่สตรีรุ่นหลัง เป็นการสร้างสมดุลระหว่างอุดมคติแห่งความเท่าเทียมกับความเป็นจริงทางวัฒนธรรม

โดยสรุป ศรัทธา คือ "กลยุทธ์เชิงสถาบัน" ที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อประทับประคองสิทธิทางวิญญาณให้ดำเนินไปได้ท่ามกลางข้อจำกัดของยุคสมัย เพื่อเป้าหมายคือความดำรงอยู่ของพระศาสนาในระยะยาว

3. ผลการศึกษาด้านหลักสิทธิมนุษยชนสากล (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2547) การวิเคราะห์ประเด็น "การอุปสมบทภิกษุณีในสังคมไทย" จำเป็นต้องพิจารณาผ่านการปะทะกันระหว่าง "จารีตทางวินัย" กับ "บรรทัดฐานสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่" โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

3.1 บริบทและความเคลื่อนไหวในไทย ปัจจุบันสังคมไทยอยู่ในสภาวะ "ก้ำกึ่ง" ทางกฎหมายและจารีต มหาเถรสมาคมยังคงยึดถือว่าภิกษุณีสายเถรวาทขาดช่วงไปแล้วตามพระธรรมวินัย ในขณะที่ภาคประชาชนนำโดยนักวิชาการและนักบวชหญิง (เช่น ภิกษุณีธัมมันทา)

พยายามใช้การอุปสมบทฆาณิกายเพื่อยืนยันสิทธิในการฝึกตนตามวิสุทธิ โดยมุ่งเน้นที่เจตนารมณ์ของวินัยมากกว่ารูปแบบกระแสหลัก (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2545)

3.2 การวิเคราะห์ผ่านหลักสิทธิมนุษยชนสากล คือ เสรีภาพทางศาสนา การเลือกวิถีนักบวชเป็นสิทธิพื้นฐานในการปฏิบัติตามความเชื่อ และ ความเสมอภาคและการไม่เลือกปฏิบัติหลักสากลไม่ยอมรับการจำกัดโอกาสเพียงเพราะเหตุแห่ง "เพศสภาพ" (Gender) โดยมองว่าสตรีควรเข้าถึงทรัพยากรและการพัฒนาทางจิตวิญญาณได้เท่าเทียมกับบุรุษ

3.3 การประสานกระบวนทัศน์ ปัญหาที่เกิดขึ้นคือความขัดแย้งระหว่าง "ธรรมเนียมเชิงสถาบัน" ที่เน้นความเป็นเอกภาพของนิาย กับ "ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์" ที่เน้นสิทธิส่วนบุคคล ทางออกเชิงจริยศาสตร์จึงอยู่ที่การตีความพระธรรมวินัยใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัย โดยยึดหลักว่าเพศสภาพไม่ใช่อุปสรรคต่อการบรรลุธรรม (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2547)

โดยสรุป การอุปสมบทภิกษุณีในไทยไม่ใช่แค่เรื่องข้อกำหนดสงฆ์ แต่เป็นบททดสอบของการปรับตัวทางศาสนาให้เข้ากับมาตรฐานสิทธิและความเท่าเทียมในระดับสากล

อภิปรายผล

1. พระธรรมวินัยและประวัติศาสตร์ภิกษุณี

1.1 คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ลำดับพุทธานุญาติและครุธรรม (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548) การศึกษาลำดับพุทธานุญาติเริ่มต้นจากเหตุการณ์สำคัญใน พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 (จุลวรรค) เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบทถึง 3 ครั้ง แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธด้วยพระดำรัสว่า "อย่าเลยโคตมิ การที่สตรีบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยนี้ อย่าได้ขอบใจแก่เธอเลย" การปฏิเสธนี้มีใช้การปฏิเสธศักยภาพทางธรรม แต่เป็นการแสดงความห่วงใยต่อความมั่นคงของศาสนาและสวัสดิภาพของสตรีในบริบทสังคมอินเดียโบราณ

จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นเมื่อพระอานนท์ทูลถามถึง "ศักยภาพในการบรรลุธรรม" ของสตรี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าสตรีสามารถบรรลุอรหัตผลได้เท่าเทียมบุรุษ จึงนำไปสู่การอนุญาตอุปสมบทภายใต้เงื่อนไข "ครุธรรม 8 ประการ" ซึ่งเปรียบเสมือนการสร้าง "ทามบกัณน้ำ" เพื่อป้องกันความเสื่อมถอยของพระธรรมวินัยในระยะยาว



ในการวิเคราะห์เชิงสังคมและจริยศาสตร์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คุรุธรรมมีนัยสำคัญ 3 ประการคือ

1) เกราะป้องกันทางสังคม เป็นเครื่องยืนยันว่าภิกษุณีสงฆ์จะมีระบบระเบียบภายใต้การดูแลของภิกษุสงฆ์ เพื่อลดแรงเสียดทานและคำครหาจากคฤหัสถ์ในยุคที่สตรีไม่มีสถานะทางสังคม

2) การอุปสมบทรูปแบบพิเศษ สำหรับพระนางมหาปชาบดี การยอมรับคุรุธรรมถือเป็นการอุปสมบทโดยสมบูรณ์ (อัญชระคุรุธรรมปะฏิกคะหะณุปะสัมปะทา)

3) มาตรการเพื่อความปลอดภัย อรรถกถาตีความคุรุธรรมว่าเป็น "มาตรการเชิงบริหาร" มิใช่การปิดกั้น แต่เป็นอุบายเพื่อความมั่นคงของสถาบันนิกบวชหญิง

โดยสรุป พัฒนาการจากคุรุธรรมไปสู่การบวชด้วย "สงฆ์สองฝ่าย" ในภายหลัง สะท้อนถึงความสมดุลระหว่าง "อุดมคติแห่งการพ้นทุกข์" และ "ความเป็นจริงทางสังคม" เพื่อให้ภิกษุณีสงฆ์ดำรงอยู่ได้อย่างสง่างามและปลอดภัย

1.2 วิวัฒนาการลำดับพุทธานุญาตการอุปสมบท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) วิธีการบวชภิกษุณีมีพัฒนาการ 3 ขั้นตอนตามสถานการณ์

1) การรับคุรุธรรม ใช้เฉพาะพระนางมหาปชาบดีโคตมี

2) บวชโดยภิกษุสงฆ์ ทรงอนุญาตให้ภิกษุบวชให้สตรีโดยตรงเพื่อความสะดวกในระยะแรก

3) บวชโดยสงฆ์สองฝ่าย ให้ภิกษุณีสงฆ์ตรวจสอบคุณสมบัติเฉพาะสตรี (เช่น สรีระ) ก่อน แล้วจึงรับการอุปสมบทจากภิกษุสงฆ์อีกครั้งเพื่อให้ครบถ้วนตามพระวินัย

1.3 สถานะของพุทธานุญาตในเชิงนิติศาสตร์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การวิเคราะห์เชิงนิติศาสตร์พุทธศาสนามุ่งประเด็นไปที่พุทธานุญาตขั้นตอนที่ 2 (บวชโดยภิกษุฝ่ายเดียว) ว่ายังมีผลบังคับใช้หรือไม่หลังมีการประกาศขั้นตอนที่ 3 (บวชโดยสงฆ์สองฝ่าย) โดยมีข้อโต้แย้ง 2 กระแสหลัก

1) ฝ่ายอนุรักษนิยม ตีความตามหลัก "กฎหมายใหม่ยกเลิกกฎหมายเก่า" มองว่าเมื่อทรงวางระเบียบการบวชด้วยสงฆ์สองฝ่ายที่เข้มงวดขึ้น ย่อมเป็นการระงับระเบียบเดิมโดยปริยายเพื่อรักษามาตรฐานตามพระวินัยปิฎก

2) ฝ่ายปฏิรูปและนักวิชาการ (อาทิ ป.อ. ปยุตโต และภิกษุณีธัมมันทา) ตั้งข้อสังเกตว่าไม่ปรากฏพุทธพจน์สั่ง "ถอน" หรือ "ระงับ" พุทธานุญาตที่ 2 อย่างชัดเจน ต่างจากกรณีอื่นที่



ทรงสั่งยกเลิกไว้อย่างเจาะจง ดังนั้น ตราบใดที่ไม่มีคำสั่งยกเลิก พุทธบัญญัติเดิมย่อมยังมีสถานะ "สถิต" อยู่ในพระวินัย

บทสรุปเชิงนิติศาสตร์ เมื่อเกิดภาวะวิกฤตที่โครงสร้าง "สงฆ์สองฝ่าย" ไม่อาจทำได้จริง การกลับไปอาศัยพุทธบัญญัติขั้นตอนที่ 2 เพื่ออุปสมบทสตรีโดยภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว จึงถือว่ามี ความชอบธรรม เพราะเป็นการยึดพุทธเจตนารมณ์ดั้งเดิมที่มุ่งเปิดโอกาสการบรรลุมรรคผล และเพื่อรักษาพุทธบริษัทสี่ให้ครบถ้วนตามพุทธประสงค์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2. การวิเคราะห์ผ่านอรรถกถาและฎีกา (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, 2548) อรรถกถา สมนตปาสาทิกา และฎีกา วิมตติโนทนี ชี้ให้เห็นว่าพระวินัยมีไว้เพื่อแก้ปัญหา มิใช่สร้างทางตัน การขาดช่วงของภิกษุณีสงฆ์จึงเป็นเพียง "อุปสรรคทางเทคนิค" คัมภีร์มิได้ระบุเงื่อนไขการสิ้นสุด ไว้เด็ดขาด แต่เน้นการสืบทอดข้อวัตรปฏิบัติ หากนิกายอื่นที่สืบทอดเหง้าเดียวกันยังรักษา ข้อวัตรไว้ การต่อสายวงศ์ย่อมมีความชอบธรรมในเชิงคัมภีร์เพื่อรักษาเจตนารมณ์ในการคัดกรอง กุลสตรีและสืบทอดพุทธบริษัทสี่สืบไป

การวิเคราะห์ผ่านฎีกาและประวัติศาสตร์การรื้อฟื้นสายวงศ์ภิกษุณี การตีความ นิติศาสตร์พุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ชั้น ฎีกา (เช่น สารัตถทีปนี) เป็นฐานทรัพยากรทางปัญญาที่สำคัญในการพิจารณาสถานะภิกษุณีสงฆ์ โดยสามารถวิเคราะห์ผ่านหลักการสำคัญและบริบท ทางประวัติศาสตร์ ดังนี้

2.1 หลักมหาปเทศ 4 และลำดับศักดิ์ของพุทธบัญญัติ (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, 2550) คัมภีร์ชั้นฎีกาเน้นการเทียบเคียงสิ่งที่ "สมควร" ผ่านหลัก มหาปเทศ 4 โดยพิจารณาความ สอดคล้อง (อนุโลม) กับพระธรรมวินัย ในบริบทปัจจุบันที่สังคมโลกให้ความสำคัญกับสิทธิสตรี การมีอยู่ของภิกษุณีจึงถือเป็นสิ่งที่เข้ากันได้กับเจตนารมณ์ในการรักษาศรัทธาและความมั่นคง ของศาสนา

นอกจากนี้ ฎีกายังยืนยันว่า "พุทธบัญญัติ" หรือพุทธเจตนาดั้งเดิมในการสถาปนาพุทธ บริษัท 4 มีลำดับศักดิ์เหนือกว่าระเบียบปกครองที่สร้างขึ้นโดยพระสังฆเถระในยุคหลัง หลักการ นี้ถูกนำมาโต้แย้งคำสั่งปกครองสงฆ์ที่จำกัดสิทธิสตรี โดยชี้ให้เห็นว่า "สารัตถะ" แห่งการปฏิบัติ ธรรมมีความสำคัญเหนือกว่า "รูปแบบ" พิธีกรรม (พระธรรมปิฎก, 2546) หากภิกษุณีสายธรรม คูปต์กมีศีลและข้อวัตรที่สืบทอดรากแก้วเดียวกัน ฎีกาย่อมเปิดช่องทางให้ยอมรับสถานะเพื่อ ประโยชน์ในการเผยแผ่ศาสนา



2.2 ประวัติศาสตร์การล้อมวงค์และแรงต้านในสังคมไทย การล้อมวงค์ของภิกษุณีในเถรวาทมีสาเหตุจากภัยสงครามและการขาดการสนับสนุนจากรัฐ โดยเฉพาะในศรีลังกายุคศตวรรษที่ 16 ส่งผลให้เกิดภาวะชะงักงัน (Deadlock) ทางวินัยเนื่องจากไม่สามารถบวชด้วย "สงฆ์สองฝ่าย" ได้

ในประเทศไทย หมายเหตุสำคัญคือกรณี "นารีเหล่า" (พ.ศ. 2471) เมื่อนรินทร ภาชิต จัดอุปสมบทให้บุตรสาว นำไปสู่การออกประกาศห้ามพระภิกษุบวชสตรีโดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ซึ่งนักวิชาการมองว่าเป็นเรื่องของ "อำนาจการปกครอง" และการท้าทายจารีตมากกว่าเพียงเรื่องพระวินัย (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, 2541)

2.3 โมเดลการรื้อฟื้นในระดับสากล (ภิกษุณีธัมมฉันทา, 2545) วิถีทางนิติศาสตร์เริ่มคลี่คลายผ่าน "โมเดลศรีลังกา" ในปี พ.ศ. 2539 และ 2541 ที่มีการอุปสมบทโดยความร่วมมือระหว่างภิกษุเถรวาทและภิกษุณีมหายานสายธรรมคุปต์ เหตุการณ์นี้พิสูจน์ให้เห็นถึงความพยายามรักษาพุทธเจตนารมณ์ดั้งเดิม และเป็นแรงบันดาลใจให้ หลวงแม่ธัมมฉันทา นำสายวงศ์กลับสู่ประเทศไทย เพื่อยืนยันว่าเพศสภาพไม่ใช่อุปสรรคต่อการเป็นพุทธบริษัทที่สมบูรณ์

โดยสรุป การใช้คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาวิเคราะหฺ ช่วยให้เห็นว่าพระวินัยมีพลวัตและมุ่งเน้นเจตนารมณ์ (Spirit of the Law) เพื่อให้ศาสนาปรับตัวเข้ากับยุคสมัยได้โดยไม่สูญเสียหลักการสำคัญ

3. สถานะของภิกษุณีในนิกายอื่นและการเชื่อมโยงสายวงศ์ (ภิกษุณีธัมมฉันทา, 2545) การพิจารณาสถานะภิกษุณีนิกายอื่นเป็นหัวใจสำคัญในการโต้แย้งความเชื่อเรื่องการขาดช่วงของสายวงศ์เถรวาท โดยสามารถวิเคราะห์ผ่านมิตินิติศาสตร์และประวัติศาสตร์ใน 3 ประเด็นหลักดังนี้

3.1 สายมหายาน (นิกายธรรมคุปต์) สะพานเชื่อมโยงเถรวาท หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่า ในพุทธศตวรรษที่ 10 คณะภิกษุณีเถรวาทจากศรีลังกาได้เดินทางไปประดิษฐานภิกษุณีสงฆ์ในจีน โดยใช้พระวินัย นิกายธรรมคุปต์ ซึ่งมีสิกขาบท 311 ข้อใกล้เคียงกับเถรวาทเกือบทั้งหมด ในเชิงนิติศาสตร์ แม้ปัจจุบันจะถูกจัดเป็น "มหายาน" แต่โดย "วิสุทธิกษัตริย์" หรือความบริสุทธิ์ของสายพรรษา ภิกษุณีเหล่านี้คือผู้รักษา "เชื้อสาย" เถรวาทไม่ให้สูญสิ้นไปจากโลก การยอมรับสายธรรมคุปต์จึงเป็นกุญแจสำคัญในการแก้ปัญหา "สงฆ์สองฝ่าย" โดยสามารถใช้ภิกษุณีสายนี้เป็นฝ่ายหญิงในการฟื้นฟูเถรวาทให้กลับมาสมบูรณ์ (ภิกษุณีธัมมฉันทา, 2545)

3.2 นิกายวัชรยาน (ทิเบต) บทเรียนข้ามสายวงศ์ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550) เดิมทีทิเบตปรากฏเพียงสายวงศ์ "สามเนรี" เนื่องจากอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ อย่างไรก็ตาม องค์ดาไลลามะ ทรงมีจุดยืนสนับสนุนการรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์อย่างชัดเจน โดยส่งคณะทำงานศึกษาแบบแผนจากสายธรรมคุปต์กัในไต้หวัน โมเดลของทิเบตนี้เน้นการแสวงหาความร่วมมือข้ามสายวงศ์เพื่อทลาย "ทางตัน" ของพระวินัย ซึ่งสร้างความชอบธรรมให้แก่การมีภิกษุณีในพุทธศาสนากระแสหลักทั่วโลก โดยอาศัยการเทียบเคียงทางนิติศาสตร์เพื่อรักษาพุทธเจตนารมณ์ดั้งเดิม

3.3 โมเดลความสำเร็จในศรีลังกา การเปลี่ยนประวัติศาสตร์ (ภิกษุณีธัมมันทา, 2545) จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2539 และ 2541 ณ พุทธคยา เมื่อสตรีชาวศรีลังกาอุปสมบทข้ามนิกาย โดยมีภิกษุเถรวาทและภิกษุณีมหายาน (ไต้หวัน) ร่วมทำสังฆกรรม แม้ในช่วงแรกจะยังไม่ได้รับการรับรองทางกฎหมายจากรัฐ แต่ด้วยวัตรปฏิบัติที่เข้มงวดทำให้ได้รับการยอมรับทางพฤตินัยจากมหาชนและคณะสงฆ์ระดับสูง ปัจจุบันภิกษุณีสงฆ์ในศรีลังกาเติบโตอย่างเข้มแข็ง กลายเป็นต้นแบบที่พิสูจน์ว่าการตีความวินัยที่ยืดหยุ่นภายใต้ความร่วมมือระดับสากลสามารถฟื้นฟูพุทธบริษัทให้กลับมาครบถ้วนได้จริง

โดยสรุป พลวัตของภิกษุณีในระดับสากลแสดงให้เห็นว่า "สารัตถะ" ของสายวงศ์ยังคงดำรงอยู่ผ่านนิกายต่างๆ การปิดกั้นเพียงเพราะรูปแบบที่ต่างไปจึงขัดต่อข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และนิติศาสตร์ศาสนาที่มุ่งเน้นการสืบทอดจิตวิญญาณแห่งการพ้นทุกข์

3.4 การวิเคราะห์เปรียบเทียบ "ศีล 311" วรรณกรรมส่วนนี้มักเป็นการศึกษาเปรียบเทียบตัวบทพระวินัยภิกษุณีเถรวาท มี 311 ข้อ ภิกษุณีธรรมคุปต์กั มี 348 ข้อ งานวิจัยหลายชิ้นพิสูจน์ว่า ข้อห้ามหลัก (ปาราชิก สังฆาติเสส) นั้นเหมือนกันเกือบทั้งหมด ความแตกต่างมีเพียงข้อปลีกย่อยทางวัฒนธรรม (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550)

การที่นิกายอื่นรักษาสิกขาบทหลักไว้ได้อย่างครบถ้วน ทำให้ในเชิงพุทธจริยศาสตร์สถานะนักบวชหญิงในนิกายเหล่านี้มีความศักดิ์สิทธิ์และสมบูรณ์พอที่จะเป็น "ต้นแบบ" หรือ "พรรคร่วม" ในการบวชภิกษุณีเถรวาทไทยได้

4. พุทธจริยศาสตร์และสถานภาพสตรี (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550) พุทธจริยศาสตร์ยืนยันว่า "ปัญญา" และ "วิมุตติ" เป็นสภาวะทางนามธรรมที่ไม่ผูกติดกับเพศสภาพ พระพุทธเจ้าทรงย้ำใน อิตถีสสูตร และปรากฏหลักฐานใน เถรีคาถา ว่าสตรีมีศักยภาพในการบรรลุธรรมเท่าเทียมบุรุษ การปิดกั้นโอกาสในการบวชจึงขัดต่อหลักการศึกษาภพมนุษย์ที่เป็นสากล



4.1 วิมุตติเหนือสมมติทางเพศ แม้พุทธศาสนาเถรวาทจะมองว่าความหลุดพ้นอยู่เหนือความเป็นหญิงชาย แต่ในทางโครงสร้างกลับพบข้อจำกัด เช่น ใน พุทธาตุสูตร ที่ระบุว่าสตรีเป็นพระพุทธรเจ้าไม่ได้ นักวิชาการวิเคราะห์ว่าเป็นอิทธิพลจากค่านิยมอินเดียโบราณที่แทรกซึมเข้ามา มิใช่ข้อจำกัดทางศักยภาพที่แท้จริง (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550)

4.2 พุทธจริยศาสตร์แนวปฏิรูป นักวิชาการรุ่นใหม่มุ่งตีความผ่านเลนส์ "มหากรรณาธรรม" โดยมองว่าความพ้นทุกข์ส่วนบุคคลต้องเชื่อมโยงกับความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง การยึดติดในพิธีกรรมจนกลายเป็นอุปสรรคต่อความเมตตาถือเป็น สลัปปตปราคาส ดังนั้นพุทธจริยศาสตร์สมัยใหม่จึงเน้นการคืนความเป็นมนุษย์ ให้ทุกเพศสภาพเข้าถึงธรรมได้โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติ

4.3 สถานภาพสตรีในพุทธศาสนาไทย (นวรรตน์ วงศ์สินศิริ, 2552) สภาวะสูญญากาศของแม่ชี: แม่ชีไทยมีสถานะ "ไร้ที่ยืนทางกฎหมาย" ตกอยู่ในร่องรอยต่อระหว่างคฤหัสถ์และบรรพชิต ทำให้เข้าไม่ถึงสวัสดิการรัฐและถูกจำกัดสิทธิพลเมือง สะท้อนถึงการกีดกันทางวัฒนธรรมที่ออกแบบให้แม่ชีเป็นเพียง "ผู้สนับสนุน" มิใช่ศาสนทายาทที่เท่าเทียม

การผลิตซ้ำบทบาททางเพศ ในเชิงมานุษยวิทยา แม่ชีมักถูกคาดหวังให้ทำ "งานบ้านงานเรือน" อุปถัมภ์พระสงฆ์ นำไปสู่การขาดแคลนทรัพยากรและอำนาจในการตัดสินใจเชิงนโยบาย (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2550)

4.4 ทางเลือกใหม่และการเปลี่ยนผ่าน (ภิกษุณีธัมมฉันทา, 2554) ปัจจุบันสตรีไทยปรับตัวผ่าน 2 แนวทางหลัก คือ 1) สถาปนแม่ชีแนวใหม่ ที่ยกระดับสู่การเป็นนักสังคมสงเคราะห์และวิปัสสนาจารย์ เพื่อสร้างการยอมรับเชิงประจักษ์ และ 2) ขบวนการภิกษุณี ที่อุปสมบทข้ามนิกายเพื่อรื้อฟื้นพุทธบริษัท 4 แม้จะมีแรงต้านเชิงนโยบาย แต่ทั้งสองแนวทางคือความพยายามนิยาม "นักบวชหญิง" ใหม่ ให้สอดคล้องกับบริบทโลกที่ความเท่าเทียมเป็นบรรทัดฐานสำคัญ

โดยสรุป สถานภาพสตรีในพุทธศาสนาไทยกำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน หากโครงสร้างอำนาจยังจำกัดเพียงเพศสภาพ อาจกลายเป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่ธรรมะที่เป็นสากลในโลกสมัยใหม่

5. สิทธิมนุษยชนและความเท่าเทียมทางเพศ (ภิกษุณีธัมมฉันทา, 2554)

5.1 การวิเคราะห์ความขัดแย้งระหว่างกฎหมายสงฆ์ไทยกับอนุสัญญา CEDAW สะท้อนความตึงเครียดระหว่างจารีตศาสนากับสิทธิมนุษยชนสากล โดยเฉพาะมาตรา 2 และ 5



ของ CEDAW ที่กำหนดให้รัฐจัดการเลือกปฏิบัติทางเพศในทุกรูปแบบ รวมถึงมิติทางวัฒนธรรมและศาสนา (มาตรา 13)

ในทางนิติศาสตร์ โครงสร้างอำนาจภายใต้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม 2561) มีลักษณะ "ชายเป็นใหญ่" เนื่องจากมหาเถรสมาคมประกอบด้วยภิกษุชายล้วน ส่งผลให้สตรีถูกกีดกันจากการตัดสินใจเชิงนโยบาย เช่น การควบคุมสำนักแม่ชี นอกจากนี้ การยึดถือประกาศคณะสงฆ์ พ.ศ. 2471 เพื่อห้ามอุปสมบทภิกษุณีโดยอ้าง "ความสงบเรียบร้อย" ถือเป็นการละเมิดหลักความเท่าเทียมที่ไทยให้สัตยาบันไว้

แม้รัฐมักอ้างว่าศาสนาเป็นเรื่องภายใน แต่นักปฏิรูปโต้แย้งตามหลัก CEDAW ว่ารัฐมีพันธกิจต้องปรับเปลี่ยนจารีตที่เลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะเมื่อไทยได้ถอนข้อสงวนในอนุสัญญาเกือบทั้งหมดแล้ว งานวิจัยส่วนใหญ่จึงสรุปว่ากฎหมายสงฆ์ไทยยังล้าหลังกว่ามาตรฐานสากล เพราะให้ความสำคัญกับ "วินัยสงฆ์" (ในมุมมองตีความกระแสหลัก) เหนือกฎหมายสิทธิมนุษยชน ทั้งที่พุทธเจตนามุ่งเน้นความพ้นทุกข์ที่เท่าเทียมโดยปราศจากเงื่อนไขด้านเพศสภาพ

5.2 แนวคิดเฟมินิสต์ทางศาสนาและการต่อสู้ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ แนวคิดเฟมินิสต์ทางศาสนา โดยนักวิชาการอย่าง Elizabeth Schüssler Fiorenza เสนอแนวทาง "วิพากษ์เพื่อการปลดปล่อย" เพื่อรื้อถอนโครงสร้างอำนาจแบบชายเป็นใหญ่ ในตัวบทศักดิ์สิทธิ์ โดยมุ่งรื้อพันบทบาทสตรีในยุคต้นศาสนาที่ถูกกลบเกลื่อน พร้อมท้าทายมายาคติว่าสถานะสูงสุดมิได้จำกัดเพียงรูปลักษณะบุรุษ แนวคิดนี้เป็นรากฐานสำคัญของโมเดลการเรียกร้องความเท่าเทียมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั่วโลก (Gross, 1993)

ในคริสต์ศาสนา การเคลื่อนไหวเพื่อสถาปนา "บาทหลวงหญิง" ในนิกายแองกลิกันและโปรเตสแตนต์ ใช้ยุทธศาสตร์ "เทววิทยาเชิงรุก" ผ่านหลักการที่ว่ามนุษย์ทุกคนถูกสร้างตามพระฉายาของพระเจ้า เพศสภาพจึงไม่ใช่อุปสรรคต่อการรับใช้ โมเดลนี้เน้นการเข้าศึกษาเทววิทยาระดับสูงเพื่อแสดงศักยภาพทางปัญญาควบคู่กับการเชื่อมโยงสิทธิมนุษยชนสากล จนนำไปสู่การยอมรับสตรีในตำแหน่งสูงอย่าง "บิชอป" (Bishop) ซึ่งพิสูจน์ว่าการเปิดพื้นที่ทางอำนาจช่วยให้ศาสนาปรับตัวเข้ากับโลกสมัยใหม่ได้ดีขึ้น

ขณะที่ในโลกมุสลิม นักวิชาการอย่าง Amina Wadud หรือ Fatema Mernissi ได้นำเสนอ "เฟมินิสต์เชิงอิสลาม" (Islamic Feminism) ที่ไม่ได้ปฏิเสธคัมภีร์ แต่ปฏิเสธการตีความแบบชายครอบงำ โดยใช้หลักภาษาศาสตร์และบริบทประวัติศาสตร์ยืนยันว่าอิสลามมอบสิทธิ



แก่สตรีสูงมากตั้งแต่ต้น การปรากฏของ "อิหม่ามหญิง" ในยุโรปที่น่าละม้ายและขึ้นบน
ธรรมาสน์ จึงเป็นการประกาศว่าสติปัญญาและศรัทธาสำคัญกว่าเพศสภาพ

บทเรียนจากศาสนาอื่นชี้ให้เห็นว่า "การเข้าถึงการศึกษาขั้นสูง" คือกุญแจสำคัญ เมื่อ
สตรีมีความรู้ในคัมภีร์เท่าเทียมผู้ปกครองสงฆ์ การโต้แย้งจะเปลี่ยนจากความเชื่อไปสู่เหตุผล
และหลักฐาน ซึ่งเป็นโมเดลสำคัญสำหรับขบวนการภิกษุณีและนักวิชาการสตรีในพุทธศาสนา
ไทยปัจจุบันที่กำลังแสวงหาความชอบธรรมในพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

5.3 กฎหมายปกครองสงฆ์ไทยและสถานะ "คนนอกกฎหมาย" ของภิกษุณี วรรณกรรม
ทางนิติศาสตร์พุทธศาสนา โดยเฉพาะงานของ เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง (2561) และ อำนาจ
เนตยสุพรรณ ชี้ให้เห็นว่า พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มอบอำนาจเด็ดขาดแก่ "มหาเถร
สมาคม" ในการตีความสถานะนักบวช ซึ่งจำกัดเฉพาะ "ภิกษุชาย" ตามจารีตเถรวาทดั้งเดิม
ประกอบกับการยึดถือ ประกาศคำสั่งปี 2471 ห้ามอุปสมบทสตรี เป็นเสมือน "กฎหมายปิด
ปาก" ที่แช่แข็งโครงสร้างศาสนาและปิดกั้นการปรับตัวตามหลักสิทธิมนุษยชนสากล

สถานะ "คนนอกกฎหมาย" นี้สะท้อนความลึกลับที่ส่งผลกระทบต่อภิกษุณีใน 3 มิติ
หลัก (มนตรี สิริโรจนานันท์, 2562) ได้แก่ มิติด้านสิทธิพลเมือง ที่ถูกปฏิเสธค่านามานใน
เอกสารราชการ มิติด้านสวัสดิการ ที่เข้าถึงสิทธิรักษาพยาบาลแบบบรรพชิต และ มิติพื้นที่
ทางศาสนา ที่ไม่สามารถจดทะเบียนเป็น "วัด" ตามกฎหมายได้ จนต้องเลี่ยงไปใช้รูปแบบ
"มูลนิธิ" ซึ่งกระทบต่อการถือครองที่ดินและการสนับสนุนจากรัฐ

นักวิชาการรุ่นใหม่วิพากษ์ว่า กฎหมายสงฆ์ไทยกำลัง "ขัดต่อรัฐธรรมนูญ" ในประเด็น
เสรีภาพการนับถือศาสนาและความเท่าเทียมทางเพศ โดยการนำ "พระวินัย" มาอยู่เหนือสิทธิ
มนุษยชน สถานะนี้จึงไม่ใช่เรื่องของศักยภาพทางจิตวิญญาณ แต่เป็นเรื่องโครงสร้างอำนาจที่ปิด
กั้นความหลากหลาย ข้อเสนอส่วนใหญ่จึงมุ่งเน้นการปฏิรูป พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ให้สอดคล้องกับ
หลักกฎหมายมหาชนสมัยใหม่เพื่อโอברับทุกเพศสภาพอย่างเป็นธรรม

6. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาศาสนา (ภิกษุณีธรรมนันทา, 2554)

การวิเคราะห์มิติด้านพฤติกรรมศาสตร์และสังคมต่อสถานะภิกษุณีไทย งานวิจัยเชิง
สำรวจสะท้อนว่าทัศนคติของฆราวาสไทยต่อภิกษุณีมีแนวโน้ม "เปิดกว้าง" มากขึ้นอย่างมี
นัยสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มคนรุ่นใหม่ในเขตเมืองที่ยอมรับใน "ศักยภาพและวัตรปฏิบัติ" มากกว่า
เพศสภาพ ผลสำรวจพบว่าประชาชนกว่า 60-70% สนับสนุนการมีภิกษุณีในฐานะสิทธิขั้น
พื้นฐาน อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้านี้ยังเผชิญอุปสรรคจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนระหว่าง



สถานะ "แม่ชี" และ "ภิกษุณี" รวมถึงการขาดการสื่อสารเชิงรุกจากรัฐ ส่งผลให้เกิดสถานะที่ได้รับศรัทธาแต่ไร้การสนับสนุนทางโครงสร้าง

ในมิติของคณะสงฆ์ไทย งานวิจัยจำแนกทัศนคติของพระสงฆ์ชายออกเป็น 3 กระแสหลัก ได้แก่

6.1 สายจารีตนิยม (Traditionalist) ยึดถือว่าสายวงศ์ภิกษุณีขาดช่วงไปแล้วและไม่อาจรื้อฟื้นได้ตามข้อกำหนดทางวินัย

6.2 สายอนุรักษที่ประนีประนอม ยอมรับสิทธิการปฏิบัติธรรมของสตรีแต่สนับสนุนให้คงสถานะ "แม่ชี" เพื่อความคล่องตัวในการบริหารจัดการ

6.3 สายก้าวหน้า (Reformist) มักเป็นพระนักวิชาการที่สนับสนุนการมีภิกษุณีตามพุทธเจตนาเรื่องความสมบูรณ์ของ "บริษัท 4" เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเผยแผ่ธรรมสู่กลุ่มสตรี

ภาพรวมที่ปรากฏคือสถานะ "การยอมรับแต่ไม่รับรอง" แม้ภิกษุณีจะสร้าง "ที่ยืน" ในศรัทธาของประชาชนได้ในฐานะเนื่อนาบุญที่มีศักยภาพทัดเทียมสงฆ์ชาย ทว่าในทางนิตินัยกลับถูกปฏิเสธจากสถาบันปกครองหลัก สถานะนี้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงงบประมาณและสวัสดิการรัฐ สะท้อนว่าแม้ "อคติทางสังคม" จะลดลง แต่กำแพงกฎหมายและอำนาจแบบชายเป็นใหญ่ยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญ (เข้มทอง ดันสกุลรุ่งเรือง, 2561)

เพื่อรับมือกับข้อจำกัดนี้ ภิกษุณีไทยจึงใช้ยุทธศาสตร์สร้างความชอบธรรมจาก "ล่างขึ้นบน" ผ่านสองกลไกหลัก คือ 1) การศึกษาและวิชาการ การก้าวสู่ผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาและพุทธศาสตร์ระดับสูงเพื่อพิสูจน์ศักยภาพทางปัญญา และเชื่อมโยงเครือข่ายวิชาการสากลเป็นเกราะคุ้มกันความน่าเชื่อถือ (Gross, 1993) และ 2) งานสังคมสงเคราะห์เชิงรุก เป็นการเติมเต็มพื้นที่ที่พระสงฆ์ชายเข้าถึงได้ยาก เช่น การเยียวยาสตรีผู้ถูกล่วงละเมิด หรือการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย โดยใช้โมเดล "ธรรมะที่กินได้" ที่เชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับสิทธิมนุษยชน

ยุทธศาสตร์เหล่านี้ไม่ใช่เพียงความเมตตา แต่คือ "การสร้างทุนทางศรัทธา" ที่แข็งแกร่งจนโครงสร้างอำนาจรัฐไม่สามารถเพิกเฉยได้อีกต่อไป เป็นการพิสูจน์ความชอบธรรมเชิงประจักษ์ในระดับชุมชนเพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดทางกฎหมายอย่างเป็นรูปธรรม



องค์ความรู้ใหม่

การวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า ทางออกของปัญหาวิกฤตการณ์ในไทยไม่ใช่การเลือกข้างระหว่าง "วินัย" หรือ "สิทธิมนุษยชน" แต่คือการ "ตีความอย่างบูรณาการ" โดยใช้หลักการดังนี้

1. **เปลี่ยนจุดโฟกัส** จากการยึดติด "ความบริสุทธิ์ของสายวงศ์" ไปสู่ "พุทธเจตนาเพื่อความพ้นทุกข์"

2. **วินัยรับใช้ธรรม** มองพระวินัยเป็นเครื่องมือ ไม่ใช่เป้าหมายในตัวเอง หากวินัยข้อใดขัดต่อเมตตาธรรมหรือสร้างการเลือกปฏิบัติ วินัยนั้นต้องถูกตีความใหม่ให้สอดคล้องกับสภาวะปัจจุบัน

3. **พหุนิยมทางศาสนา** ข้อเสนอให้รัฐและคณะสงฆ์ยอมรับความหลากหลาย เพื่อให้ "พุทธบริษัท 4" กลับมาครบองค์ประกอบตามที่พระพุทธรองค์ทรงวางรากฐานไว้

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการบูรณาการพุทธจริยศาสตร์และสิทธิมนุษยชนสากล งานวิจัยเรื่องการอุปสมบทวิกฤตการณ์ในสังคมไทย: การบูรณาการพุทธจริยศาสตร์กับหลักสิทธิมนุษยชนสากล นำเสนอแนวทางแก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง 4 มิติ เพื่อสร้างความเท่าเทียมที่ยั่งยืน ดังนี้

1. **มิติกฎหมายและนโยบาย** รัฐบาลควรปฏิรูป พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ให้รองรับความหลากหลายของนิกายและรับรองสถานะ "บรรพชิต" ของภิกษุณีตามหลักเสรีภาพในรัฐธรรมนูญ พร้อมปฏิบัติตาม อนุสัญญา CEDAW โดยถอนข้อสงวนและเลิกใช้ "จารีต" เป็นข้ออ้างจำกัดสิทธิการบวช รวมถึงจัดสวัสดิการด้านการศึกษาและสาธารณสุขให้ทัดเทียมภิกษุชาย

2. **มิติสถาบันสงฆ์** ควรเปลี่ยนจากการยึดติดตัวอักษรมาเป็นการตีความพระวินัยเชิงสร้างสรรค์ที่มุ่งเน้น "พุทธเจตนา" เพื่อเปิดโอกาสให้สตรีพัฒนาศักยภาพทางธรรม และควรบรรจุวิชาสิทธิมนุษยชนและมิติเพศภาวะลงในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อปลูกฝังการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

3. **มิติการสร้างความชอบธรรมเชิงประจักษ์** วิกฤตการณ์และนักบวชหญิงควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง และขยายบทบาททางสังคมเชิงรุก เช่น การเยียวยาสตรีที่ถูกความรุนแรงหรือการส่งเสริมสันติภาพชุมชน กระบวนการนี้จะสร้าง "ทุนทางศรัทธา" ที่ทรงพลัง (Gross, 1993) จนเกิดแรงกดดันทางสังคมให้เกิดการยอมรับในเชิงโครงสร้าง

4. มิติสังคมและวิชาการ ภาคส่วนต่างๆ ต้องร่วมกันรณรงค์ว่าความเท่าเทียมทางเพศคือการสร้างความเป็นธรรมตามหลักพุทธจริยศาสตร์ มิใช่การทำลายศาสนา โดยสนับสนุนงานวิจัยเชิงลึกด้านกฎหมายเปรียบเทียบและประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างฐานข้อมูลโต้แย้งวาทกรรมเดิม (เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง, 2561) บทสรุปชี้ว่าเมื่อ "พุทธจริยศาสตร์" (เมตตา/ปัญญา) บูรณาการเข้ากับ "สิทธิมนุษยชน" (เท่าเทียม/ศักดิ์ศรี) การอุปสมบทภิกษุณีจะกลายเป็นเครื่องหมายของความเจริญทางปัญญาในพุทธศาสนาไทยศตวรรษที่ 21

เอกสารอ้างอิง

- เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง. (2561). *ศรัทธาและกติกากฎหมายว่าด้วยพุทธศาสนาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2541). *สตรีในพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นวรรตน์ วงศ์สินศิริ. (2552). *สถานภาพทางกฎหมายและสวัสดิการสังคมของแม่ชีไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2545). *เรื่องของภิกษุณี: วิเคราะห์วินัยสาขปัญหาและชี้ทางออก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เพชรสีมา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 34)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต).
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) (2561). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 135 ตอนที่ 50 ก. หน้า 1-3.
- ภิกษุณีธัมมนันทา (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์). (2545). *การฟื้นฟูภิกษุณีสงฆ์ในสายเถรวาท*. นครปฐม: ศูนย์พุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ภิกษุณีธรรมนันทา (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์). (2554). *สตรีในพุทธจักร*. นครปฐม: สำนักภิกษุณีทรงธรรมกัลยาณี.
- ภิกษุณีธัมมนันทา (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์). (2560). *ความงดงามในความหลากหลาย: ภิกษุณีกับงานเผยแผ่ในศตวรรษที่ 21*. นครปฐม: สำนักภิกษุณีทรงธรรมกัลยาณี.



- มนตรี สิริโรจนานันท์. (2562). กฎหมายกับศาสนา: สถานภาพทางกฎหมายของภิกษุณีในสังคมไทย. *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 12(1), 125-146.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 3 พระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 7 พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 จุลวรรค ภาค 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 15 พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค: โสมาสูตร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฏฐก-นวกนิบาต: สัปบุริสธรรมสูตร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศศิภา แก้วหนู. (2560). การศึกษาการยอมรับภิกษุณีสงฆ์ในสังคมไทยตามพุทธบริษัท 4. *วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 10(1), 127-148.
- สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2548). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 6 สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก (ปฐมภาค)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). *ฎีกาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 1 สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัยปิฎก*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2560). *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิธรรมทาน.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2550). *พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.



สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2547). *มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 31/2547 เรื่อง กรณีการบวชภิกษุณี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

Cai, Z. (1998). *The New Bhikkhuni: A Study of the Emergence of a Modern Female Monastic Order*. [Doctoral dissertation]. University of California, Berkeley.

Chao-hwei, Ven. (2003). *Engaged Buddhism and Gender Equality*. Taipei: Hong Shi Press

Gross, R. M. (1993). *Buddhism After Patriarchy: A Feminist History, Analysis, and Reconstruction of Buddhism*. Albany: State University of New York Press.

Hannah, S. (2010). *The Struggle for Female Ordination in the Theravada Buddhist Tradition*. [Unpublished Master's thesis]. University of Oslo.

United Nations. (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)*.